

DOKO MAZALIĆ

NEKOLIKO STARIH IKONA

QUELQUES VIEILLES ICONES

JEDAN »DEISIS« IZ 1654 GODINE

Prilikom pregleda starih ikona u srps. prav. crkvi u Busovači otkrio sam nekolike vrijedne ikone, a među njima niže opisanu koja je u toliko vrednija što ima i označenu godinu postanka i signaturu majstora. Na ikone u busovačkoj crkvi svratio mi je ljubazno pažnju g. paroh travnički Svetozar Zečević, na čemu mu i ovim putem hvala.

Razumije se da ikone, koje sam zatekao u crkvi, nisu rađene u Busovači za crkvu, nego potiču iz zaliha starijih, jačih crkava — busovačka je relativno mrlada — koje su bile dužne da potpomažu novo osnovane. U našem slučaju to je bila Stara srps. prav. crkva u Sarajevu, koja je odvajkada snabdijevala ikonama iz svojih zaliha okolne crkve, dok one ne budu u stanju da nabave novi ikonostas. To se radilo i u najnovije vrijeme (Sokolac). No u dosta slučajeva poklanjali su crkvama ikone i privatni ljudi iz istih razloga koje smo gore naveli, a često i zbog umirenja nečiste savjesti, bolesti, zavjeta itd. Naročito je za takve svrhe pogodna ikona »Deisis« (grč. Δέισις) što znači molitva, moljenje, na kojoj je prikazan Isus Pantomitrator kome upravljuju molitvu Bogorodica i sv. Jovan Krstitelj. Kompozicija je tim završena, ali se može proširivati dodavanjem i drugih važnijih svetaca kakav je slučaj i sa ikonom koju opisuјemo. Poneki put je prikazan na ikoni i sam donator. Slikar koji je radio ovu našu ikonu bio je već savršen majstor u svom poslu, koliko u pogledu tehnike, toliko i u crtežu, iskoristavanju prostora, anatomiji, uobljavanju lica bojom itd., te možemo smatrati da je bio već vremenit čovjek.

Daska na kojoj je slika rađena ima dimenzije 28.4 : 19.5 : 1.4 cm. Izgleda da je od brestovog drveta. Na nju je s lica udaren običajan temelj, gips-kreda-tutkal, u debljini od 1 mm. Na njemu je zatim izведен crtež instrumentom, oštrim kao vrh igle, i onda udarena pozlata od zlatnih listića pravog zlata, ali samo u pozadinu figura, gdje zamjenjuje nebo i na onaj dio odjeće kralja Uroša III koji ima da pretstavi zlatni brokat i krunu. Slikar je razdijelio prostor table na tri vodoravna pojasa od kojih su gornji i donji visoki po blizu 5 cm, a

srednji 15.5 cm. Usred ovoga odvojio je prostor širok 8.5 cm (visok 15.5) u koji je smjestio Isusa, a u preostale dijelove prostora sa strane stavio je u gornji dio s jedne strane Bogorodicu, a s druge sv. Jovana. (Sl. 1) Ispod njih su u malim prostorima sv. Dorđe s jedne, i sv. Dimitrije s druge strane. U gornjem, uskom pojusu table, su tri sveca: sv. Petar, apostol, Sv. Nikola i sv. Pavle, apostol, a u donjem srpski sveci: sv. Sava, sv. Stefan Dečanski, (kralj Uroš III) i sv. Simeun (Nemanja). Tabla ima po rubu crveni okvir, oivičen uskom bijelom linijom, a i slika Isusa isto tako.

Isus je prikazan kao »Pantokrator«, sjedeći na dva jastučića, zlatom ukrašena, u prijestolu, koji ima polukružan naslon. Desnom rukom blagosilja, a u lijevoj drži otvorenu knjigu sa vrlo sitno pisanim tekstom no koji se može pročitati:

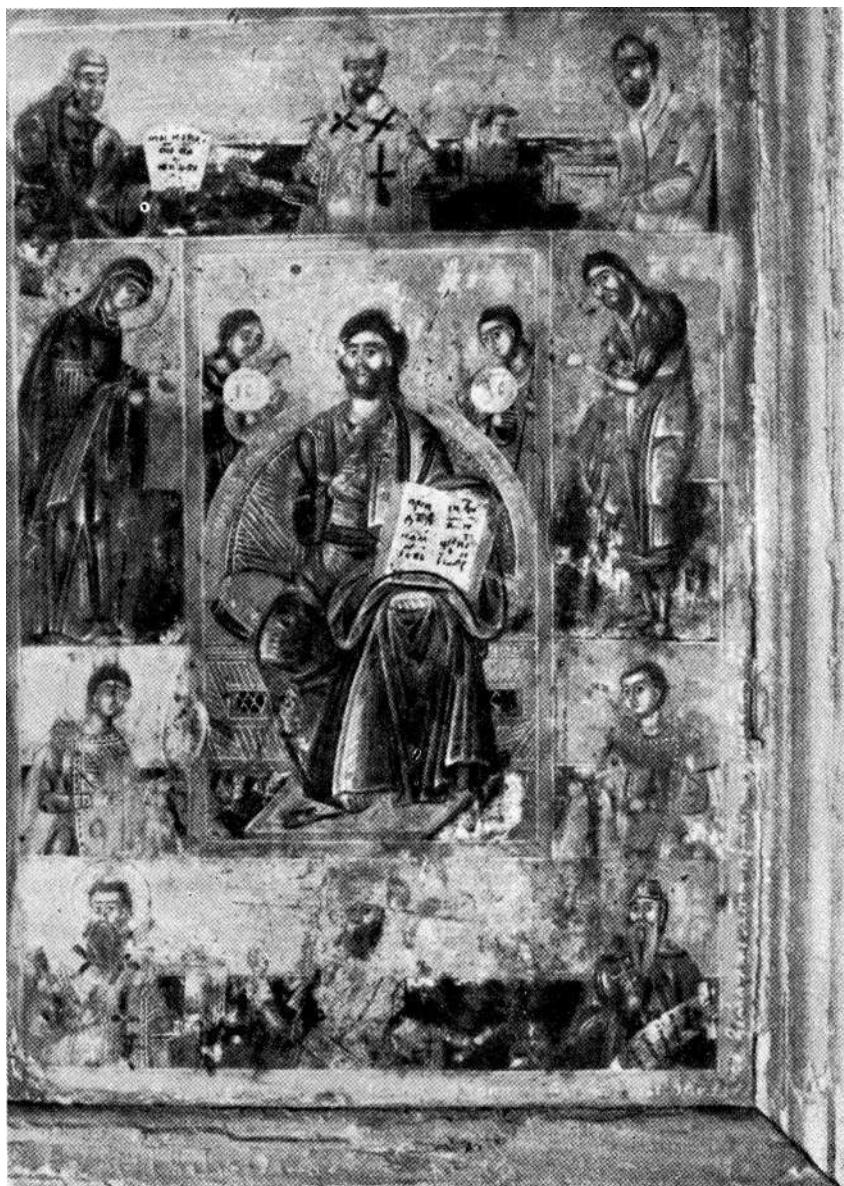
ПРИДАКТЕ КАЛНИК ВЕСИ ТРДЖДАЮЦИСЕ
И ТВЕРИ (ДОБРИ)

Glava Isusova s kosom, bradom i brkovima tipična je, no vrlo dobro izrađena i izmadelovana, iako rađena po naučenoj formuli. Za najjača osvjetljenja služi se slikar i bijelom bojom, no neupadljivo. Isus je odjeven u hiton tamno ljubičaste boje (ispod koga se na vratu vidi malo bijele košulje) i tamnoplav ogrtač. Ovaj naš slikar ne rješava draperije, tj. odijela plošno, nego i njih modeluje, u čemu se razlikuje od najvećeg broja naših ostalih slikara istog, ranijeg i kasnijeg vremena, dokle je trajao klasični način slikanja ikona. Po polukružnom naslonu prijestola stoji napisano:

ВИДЕВИ МЕНЕ ВИДЕ И ВИЛА МОЕГО

Isus ima na nogama sandale, a noge oslonjene na supedanej kvadratnog oblika (obratne perspektive).

Sa strane Isusove glave, a iznad prijestola nalaze se dva bijela medaljona sa Isusovim znacima **IG-XG**, a iza njih stoje dva arhandela: s lijeva gledaocu Mihajlo — **αρ Μιχ** — a s desne Gavrilo — **αρ Γαβρ** — sa zlatnim krilima. Oni su u stavu moljenja, s jednom rukom na prsima, a s palicom u drugoj. Mihajlo ima plav hiton i crveni

Sl. 1 »Deisis« slikara Andreja iz 1654 godine (Srpska pravoslavna crkva u Burovčići)

ogrtač, a Gavrilo obratno. Iznad Isusove glave je natpis „**ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΕΧΝΗ**“. Isusov okrugli nimb izvučen je na zlatnom polju sa dva vrlo tanka koncentrična kruga, dok su nimbusi kod svih ostalih figura izvučeni samo jednom linijom. Sudeći po tragu boje u nimbu iza Hristove glave bili su traci krsta sa slovima ο· ω (= onaj koji postoji; vidi Mojs. Egzoda 3, 14).

Bogorodica (u cijeloj figuri) okrenuta je Iusu s ispruženim rukama u stavu moljenja. Natpis joj je istrven. Odjevana je u tamnoplavi hiton i tamnoljubičast maforij, opervažen zlatnim porubom i ukrašen zlatnim vezom na vidljivom dijelu rukava. Pod maforijem na glavi ima grčku kapu, a na nogama crvene papuče ili cipele. Na protivnoj strani je sv. Jovan (**Ιωάννης τοῦ βαπτιστοῦ**) kuštrave brade, brkova i kose, kako se obično prikazuje, s lijevom rukom okrenutom prema Isusu, a s desnom na prsima. Ogrnut je smeđim ogrtačem ispod koga se vidi krvno plave boje. (Ovdje se slikar zaletio:

trebalo je ogrtač da bude plav, a krvno smeđe. Jovan je bosih nogu.

Ispod Bogorodice prikazan je do koljena sv. Dorde (**Δωρόθεα**) s dječačkim licem, kolmovane kose. Na glavi nm je vijenac s bisernim ukrasom. Odjeven je u hiton plave boje preko koga je prebačen skupocjeni crveni ogrtač, vezan zlatom u gornjim dijelovima i opervažen širokim zlatnim porubom, posutim biserom. Svetac je ispružio ruke ispred sebe (razumije se prema Isusu). Ne nosi nikakvo oružje. Na protivnoj strani ispod Jovana je sv. Dimitrije (**Δημήτριος**) prikazan također do koljena, sasvim istog izgleda kao Dorde, samo je odjeven u hiton crvene boje, a ogrnut u svjetlosmeđi ogrtač.

U gornjem pojasu table vidimo s lijeva sv. Petru (**Свети Петар**), sijedog starca tipičnog izgleda, s otvorenim svitkom u lijevoj ruci, okrenutim Isusu, a desnom rukom blagosilja. Petar je obučen u tamnoplavi hiton, a ogrnut je tamnolju-

bičastim himatijem. Na svitku je zapis: » **ТЫ ИЕСУ
ХСЕ СНК ГА ЖИКАРС** ». Na drugoj strani je sv. Pavle (**СТВК ПАВЛЕ АПАК**) tamnosmeđe kose, brkova i brade, tipičnog izgleda, ali ipak s nešto originalnosti. Ogrnut je samo svjetlosmeđim himatijem. Pruža (razumije se prema Isusu) objema rukama zlatno ukoričeno evanđelje. Između Petra i Pavla je sv. Nikola. Natpis mu je istren osim **СТВК**. On je nešto drugačijeg tipa, nego što smo naučili da ga gledamo u ikonografiji. Brada mu je otisla prilično u šilj, mjesto da je zaokružena. Po formi glave potrsjeca nas na jednog svetitelja od istog slikara, o kome će kasnije biti govora. Svjetlosmeđi sakosdivitij sv. Nikole išaran je zlatnim granama, a inače je oivičen širokim zlatnim porubom, posutim biserom. Preko sakosa je omofor svjetlozute boje sa crnim krstovima, obrubljenim zlatnom trakom. Postava sakosa je crvena. Od esofora (hiton) vide se samo rukavi plave boje, prevučeni po šavovima dvostrukom zlatnom prugom koja se gubi u epimanicima. Svetac je raširio ruke. U lijevoj drži evanđelje, povezano u zlatne korice, a desnom blagosilja. (Sl. 1).

U donjem pojasu su svetitelji srpskog porijekla, kako smo ranije rekli. Prvi s lijeva je sv. Sava — **СТАВ САВА СРБСКИ** — dosta dobro prikazan prema onoj mileševskoj fresci, samo prirodnije. Nosi tonzuru na glavi. On je inače odjeven sasvim isto kao i sv. Nikola. I on, kao obično, blagosilja desnom rukom, dok u lijevoj drži zlatom ukoričeno evanđelje. Njemu na protivnoj strani je sv. Simeun — **СИМЕУН** — tipičnog izgleda u smedljubičastoj rizi sa sirskom kapom na glavi (plave boje), ukrašenoj zlatnim vezom. Simeun drži u desnoj ruci zlatan krst s tri kraka, a u lijevoj rastvoren svitak s tekstrom:

„**ИПРН ВЛКТЕ ЧЕДА И ПОСАШИЛИТЕ МЕНЕ**“

Između Save i Simeuna je Kralj Stefan Uroš III-Dečanski. Od natpisa osim početnog **СТВК** i krajnjeg **ДЕЧАНСКИ** jedva se može još koje slovo pročitati. Fizionomija kralja sasvim je slična onoj sa poznatog Longinovog portreta u man. Dečanima, iako je ovdje prilično oštećena kao i cijela figura. Kralj ima na glavi zlatnu krunu i preko prsa zlatnu dijadimu (manjak i lor) ispod koje se vide samo rukavi tamnoplavog divitisa sa zlatnim epimanicima. Peribrahionija nema. Kralj je desnu ruku malo podigao i drži u njoj crven krst s tri vodoravnih kraka. Lijevu, sa prebačenim lorom, ispružio je nešto u stranu i drži u njoj savijen svitak. Dijadima je okićena bisernim zrnima i draguljima.

Slikar je glavnu scenu svoje kompozicije (Isusa, Mariju i Jovana) prikazao u cijelim figurama, a sve ostale figure do nešto niže pojasa. Gole dijelove tijela, lica, ruke, uha i noge izvodio je virtuzno po nekoj naučenoj formuli: podlogu je izveo tamnim okerom, a onda je bijelom miješanom s vrlo malo cinoberom, najprije počeo tanko modelovati osvijetljene dijelove, zatim je to pojačao istom tom bojom, samo gušćom, i najzad izveo najsvetlijije dijelove čisto bijelom bojom sa dvije-

tri uporedne crtice. Istim načinom izmodelovao je i odijela, služeći se pri tom odnosnom bojom. Kosu, bradu i brkove kod sv. Nikole i bradu kod sv. Simeuna podložio je najprije svjetlijim okerom, pa je po njemu na svjetlijim mjestima povukao manje plohe svjetloplavе boje, a zatim bijelom izvukao pramenove, te tako dobio sjedinu. Kod svih ostalih figura, koje imaju tamnu kosu, nanio je podlogu tamnim okerom, pramenove izvukao istim okerom, miješanim s vrlo malo bijele, a sjenke među pramenovima izvukao je crtama crne boje. Na isti način izradio je i krvno na sv. Jovanu, samo plavom bojom.

Radeći po naučenoj formuli slikar je kod izrade manjih figura poprimio manir, prešao zapravo na rad po šablonu i zato mu se dogodilo da mu sve mlađe figure imaju istu fizionomiju, a starije isti nos, oči i usne. Mi bismo mogli mirne duše zamjeniti lica Bogorodice, arh. Mihajla i sv. Đorđa, pa da pri tom ne opazimo nikakvu razliku. Zbog takvog načina rada sve figure na ovoj slici imaju zjenicu u lijevom uglu očiju. Pa šta se dogodilo? Bogorodica, sv. Petar, arh. Mijalo i sv. Dorđe gledaju Isusa, a sve ostale figure direktno u nas koji gledamo sliku. (Sv. Jovan, Dimitrije i Pavle trebalo bi da gledaju Isusa).

Pozadina svih figura je zemlja i nebo. Zemlja je prikazana tamno zelenom bojom, a nebo pozlatom.

Natpise oko figura izveo je slikar crvenom bojom, tekstove na svicima crnom, a zapis bijelom bojom.

Za izradu slike upotrebio je naš slikar osim pozlate i zlatne boje sljedeće tempera boje: bijelu, vjerovatno olovno bjelilo, žuti oker, tamni oker, žutu (auripigment), crveni cinober (Hgs), zelenu (bakreni acetat), plavu (nepoznatog porijekla) i tamnoljubičastu, vjerovatno od žarenog hematita (željezni oksid) i crnu. Sve su boje odličnog kvaliteta i dobro su se očuvale. U punom su sjaju i danas. Upadljivo je da naš slikar ne upotrebljava nikako kremezi boju (krvavo crvena boja koja se dobijala od ličinki kermes-uši)¹. Zlatne šrafe izvedene su zlatnom bojom, napravljenom od satrvenih zlatnih listića. Lak kojim je slikar prevukao gotovu sliku nije izdržao starost slike. On je izgubio molekularnu povezanost i providnost, a i potamnio je. Na pozlati, koja je doista od listića pravog zlata, vide se na sve strane tragovi srebrnastog praha, koji je zaostao nakon skidanja laka. Nisam mogao utvrditi otkuda potiče taj prah, ukoliko slika nije ranije popravljena bojenjem prostom pozlatom koja se pravi, kako je poznato, od aluminijskog ili stanijskog praha.

Zapis na slici isписан je po donjem crvenom obrubu ikone, no kako taj prostor nije bio dovoljan, slikar je prešao i na susjednu uspravnu stranu i otisao s pisanjem do polovine te druge strane. Kako je zapis i sa rukopisne strane zanimljiv, do-

¹ Vidi o tome: Mazalić: Slikarski materijal starih ikonopisaca, Gl. z. m. 1934, str. 145.

? . рго .. кбо . ганшб.. абрдна огавинија ємбхс 7111с то.
... а в земља*емпи пъвагуме ѭтшна сїа .

Sl. 2 Zapis sa slike »Deisis« slikara Andreja iz pravoslavne crkve u Busovači

nosim ovdje i njegov faksimil (Sl. 2) s tom razlikom, što sam onaj dio zapisa koji se penje uz desnu stranu stavio pod onaj dio što se nalazi pri-dnu. Zapis glasi prema slici 2.

Slikar je napisao tri riječi tajnom bukvicom, tj. naopako. Razriješen zapis s dopunama čita se: »(Ljeto) 7 hiljada i stošezdesetdruge (= 1654) ru-ko(ju) (gr)je šnago Andrea lenivago kome je pak zavjet (jemstvo) grob, a zemlja pak mati proste me grešnago Boga radi.«

Kad sam prviput pročitao ovaj zapis sjetio sam se odmah na zapis ikone sv. Kirijaka, koja se sad nalazi u Muzeju Stare crkve u Sarajevu, o kojoj je bilo već odavno govora² No kako slika sv. Kirijaka stilski na prvi pogled odudara od ove slike koju opisujemo, nisam dalje ni mislio na ikakvu vezu između tih slika, iako je i na sv. Kirijaku označen kao majstor »grešni Andrej« No nakon nekog vremena, proučavajući dalje sliku koju opisujemo, zapazio sam u tehničkom pogledu neke sličnosti između obe slike, a kad sam uporedio slova zapisa i natpisa sa onima na sv. Kirijaku, došao sam brzo do zaključka da je majstor obe slike jedna te ista ličnost.

Upadljivo je na slici »Deisia« da slikar u natpisima, a još više u zapisu miješa ustavna slova, poluustavna i kurziv, da upotrebljava neka slova iz bosanske cirilice kao **Ѡ,Ѡ,Ѡ**, da kod slova **Ѡ**

jako produžuje nekad desnog nogu da velika slova pravi mnogo veća prema malima nego što bi trebalo i da ima, opšte uzevši, vrlo rđav rukopis, kad slova ne slika. Sve čemo to zapaziti i na slici sv. Kirijaka. Na njoj čemo, napokon, naći i onu neobičnu tamnoljubičastu boju (odijelo svećeva).

Glava sv. Nikole na našoj slici ima istu formu kao što je ima i sv. Kirijak, a lom draperija na obe slike naš majstor jednako crta i osvjetljava.

Slovo d u skraćenicama piše Neke

razlike u slikanju glava ima u tome što je sv. Kirijak izdvojen svetitelj, te znatno veći u dimenzijama od figura na »Deisisu«, te je morao biti i detaljnije obrađen, dok su na »Deisisu« sve figure vrlo malene i glave im izrađene šablonski. Napokon, majstor se na obe slike zapisao tajnom bukvicom, na isti način, nazivajući se »grešnikom«. Uzevši sve gornje u obzir, dolazimo do zaključka da je autor obiju slika jedna te ista ličnost.

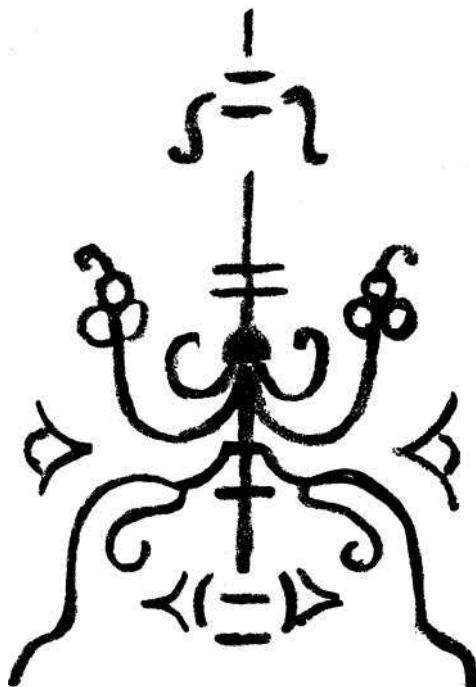
² Mazalić: Kritska škola i njezini primjerici u Sarajevu, Gl. Zem. muz. 1937, str. 61, nap. 25 i sl. 2; Mirković: Starine Stare crkve u Sarajevu, spom. S. K. A. LXXXIII, Beograd 1936, str. 12 i t. XXIII/1.

Slikar je na leđima slike izveo bijelom bojom nekakav ukras koji naliči na trikirijs (Sl. 3).

Poslije skidanja starog neprozirnog laka, ispod koga se neke figure nisu nikako ni razaznavale, a zapisu nije bilo ni traga, mogao sam ustanoviti da je slika uglavnom očuvana. Veću štetu nanio je plamen neke svijeće koji je nagorio površinu slike pa i sam temelj u donjem dijelu figure sv. Jovana, spalivši i nešto njegovog ogrtača. S istog razloga oštećen je i sv. Petar od desnog ramena do dna. Manje je oštećen Isus ispod desnog koljena. Sitnjih šteta ima po cijeloj površini: naročito je stradala vrlo osjetljiva zelena boja i pozlata na dosta mjesta od prskanja vrelog ulja iz kandila i voska svijeća.

Slikar nije osigurao dasku slike nekim prečkama s leđa da se ne uvija, nego ju je tako uglavio u okvir, vrlo jednostavnog profila, da je s njom činio jedno tijelo. Daska nije imala slobodnog kretanja pa se u donjem dijelu silom oslobođila i počela izvijati, a dobila je i priličnu krakeluru u donjem, desnem uglu. Bilo bi stoga absolutno potrebno podvrći sliku punoj konzervaciji, pogotovo što ona reprezentuje pored umjetničke i znatnu materijalnu vrijednost, a signirane ikone su nam dosta rijetke.

Kada sam 1937 razriješao signaturu grešnog Andrije sa slike sv. Kirijaka, držao sam zbog istoga imena, a i zbog iste godine (1649) da je naš sli-

Sl. 3 Ukras na stražnjoj strani slike »Deisis« grešnog Andreja u pravoslavnoj crkvi u Busovači

kar identičan sa slikarem Andrijom Raičevićem iz Toca u Starom Vlahu koji se iste godine zapisao na jednom rukopisu u man. sv. Trojice kod Plevalja³, no sad sam uvjeren da to nisu iste ličnosti, jer naš slikar u prevelikoj skromnosti zapisuje se tajnom bukvicom i govorio o sebi da je grešnik, dokim Andrija Raičević naziva sebe gospodinom (kir) zugrafom, pa i blagočestivim, blagopodvižnim i blagogovenim i potpisuje se čitavim imenom i prezimenom. Piše i odakle je.

Zaključujući po ovim dvjema zasada poznatim djelima našega grešnog Andreja, možemo ga uvrstiti među naše najbolje slikare ikona svoga vremena. On je slikarski zanat izučio na najboljem vrelu i sam ga usavršio. Iako je radio napamet po izučenoj formuli, on je ipak unosio u svoj rad i nešto ličnog, glava Isusa na »Deisisu«, glava sv. Nikole, Petra i Pavla, raširene ruke u sv. Nikole i kralja Uroša, zatim glava sv. Kirijaka, savršeno crtana i slikana na kritski način, kao i lom drapeira uopšte.

*

Mnogo dodirnih tačaka sa opisanom slikom našega Andreja ima istovremena ikona »KRŠTENJA HRISTOVA NA JORDANU«, koja se sada nalazi u

Muzeju Stare crkve u Sarajevu (Inv. br. 93) Ikona je razdijeljena na dva pojasa: glavni je »KRŠTENJE«; zauzima donju polovinu table, iznad koje se nalaze izdvojeni svetitelji: sv. Nikola, sv. Jovan Krstitelj i sv. Sava srpski. Svaka slika na ovoj tabli ima kao i naš »DEISIS« svoj posebni okvir u boji; ovdje ukrašen cik-cak linijom i nekom lozicom s cvjetovima. Čitava tabla, odnosno sve slike zajedno imaju naokolo kao i naša posebni uski crveni okvir. Slikar je kolorista i upotrebljava sve iste boje kao i naš Andrej, i, što je upadljivo netroši nikako kimezi boju kao ni Andrija iako je ta majestična boja igrala veliku ulogu u ikonografiji uopšte. Pozadina izdvojenih figura je dolje zelena, gore zlatna. Srpski natpsi oko figura izvedeni su crvenom bojom, tekst na svitku što ga drži sv. Jovan crnom, a upotrebljene su i šrafe zlatnom bojom. Daska na kojoj je slika rađena tanka je za svoju veličinu. Sve čemo to naći i na opisanom »Deisisu«. Razlikuje se spomenuta ikona po izvedbi od »Deisisa« po tome, što je kratki tekst na svitku sv. Jovana isписан grčkim slovima i jezikom, a sva slika ornamentacijom bogatija. No i pored jakih veza između obe slike ne bismo mogli danas sliku »Krštenja« pripisivati našem Andreju bez jače i solidnije komparativne analize.

SV. ĐORĐE JOVANA MANGAFE

Sveti Đorđe prikazan je stojeći u dokoljeničnoj slici kao mladić kolmovane kose sa vlastitom otsječenom glavom u lijevoj ruci iz koje još šiba krv, a koju prikazuje Isusu. (Sl. 4) I desna ruka je upravljena prema Isusu i savijena u laktu kojim pridržava dugačko kopljje. Svetac ima na sebi crveni sagion prebačen preko lijeve ruke i zavезan na desnom ramenu. On je iznad lakta desne ruke ukrašen zlatnim vezom, posutim biserom. Ispod sagiona vidi se svečani oklop tamnoplavе boje, bogato tauširan zlatnom žicom u nekom izmišljenom ornamantu sa porubom crvene boje, protkanim s tri žice. Ispod oklopa vise pteurige smede boje, protkane zlatnim nitima, a ispod njih se tek još nazire tamnoplav hiton, protkan također zlatnom žicom, ukoliko nije donji dio pancirkošulje. O pojasu, na crvenom kožnom kajšu, ukrašenom draguljima ili biserom i zlatnom žicom, visi mač, od koga se vidi samo zlatan balčak, posut draguljima ili biserom. Iz predice kajša visi njegov suvišni dio. Na leđima ima svetac zabačenu kacigu na vrpci tamnoplavе boje (čivit), obrubljenu zlatnim porubom, okičenim draguljima i biserom s nekim izmišljenim ornamantom. Na leđima ima svetac i zabačen luk, okičen zlatnim pločicama, i tobolac išaran zlatnom žicom pun strelica (7 komada) koje imaju crno pero za ravnanje. Ispod pazuha desne ruke pa prema leđima preko oklopa vidi se tamnoplava (može da bude i

izbljedila crna boja), ešarpa, izvezena sivkastim ornamentom. Donji dio desne ruke nije pokriven pteurigama oklopa, nego je u pancir-košulji različnog pletiva. Oko glave svetitelja vidi se u jedva vidnoj tankoj liniji nimbus.

U desnom gornjem uglu slike vidi se segment neba plave boje sa zlatnim zrakama. Isus — dobro crtane glave — sav u zlatnom plaštu, lebdeći, pruža desnom rukom svetitelju vijenac, iskičen zlatom i biserom sa nešto plavih i crvenih cvjetića, a u lijevoj drži razvijen bijeli svitak s grčkim tekstom crno ispisanim, od koga se može pročitati samo: „ὅρω σε μάρτυς καὶ . . μο. . σιερ. . . U nimbušu Isusa vide se tragovi krsta izvedenog crvenim linijama, no nema traga uobičajenim slovima ὁ ὄν. Sa strana nimbusa je natpas IC XC

U lijevom gornjem uglu slike isписан je neučenim slovima crvene boje naslov γεωργίος

U desnom donjem uglu, vidi se poveći razvijen svitak sa grčkim tekstom:

ὅρᾶς τί πεπραχασιν ὅνοματοι λόγης ὥρᾶς καὶ φολῆν
υπερ σοῦ τετμεμένην

»Pridnu ispod sv. Đorđa unio je slikar lijepim i krupnim slovima svoju signaturu s godinom 1620. Faksimile te signature vidi se na priloženoj slici (Sl. 5)

Slikar Jovan koji je izradio ovu sliku u vrlo rijetko vidanoj kompoziciji, gdje sv. Đorđe drži vlastitu, istom otsječenu, glavu u ruci, pripada

³ Lj. Stojanović: Zapis, broj 1438

onom nizu kritskih slikara koji su se okupljali u Mlecima i koji su naročito u 17 vijeku izliferovali preko naših trgovaca vrlo velik broj svojih ikona u Sarajevo, odakle su se one pomalo rasipale po novim pravoslavnim crkvama, podizanim u provinciji. Kritski slikari toga vremena natjecali su se u lijepoj izradi svojih slika i luksuznoj opremi s naročito obilnom upotrebotom zlatne boje i crvenog cinobera, no radeći svoje ikone po utvrđenoj formuli i naučenoj šabloni (tehnika), ostavljaju često pust i prazan utisak na gledaoca koji bi očekivao i nešto samostalno, stvaralačko u toj umjetnosti. Po tome zaostaju oni za srpskim slikarima toga vremena koji su radili u Sarajevu i čijih se djela kod nas još dosta nalazi. Rijetko će naš slikar napraviti bojom onako tvrde konture kakve se nalaze kod ovoga Krićanina (mislim samo po školi Krićanina). I nagli prelazi od svjetla u sjenku upadljivi su na ovoj slici. Ako pogledamo onoga Isusa u gornjem desnom uglu slike, nećemo osjetiti da on lebdi u prostoru i to još u prikraćenoj figuri, kako je to slikar želio da prikaže, nego ćemo vidjeti izrezanu plošnu sličicu, prilepljenu za tamnu podlogu.

Za svoje djelo slikar je uzeo po svoj prilici cipresovu dasku, sastavljenu od dva komada, dimenzija 33,7 : 28,8 : 2 cm, prelijepio je tankim platnom i po njemu nanio običajni temelj. Taj temelj prevukao je crvenim bolusom, no dosta tanko, i

na njega stavljaо listiće pravog zlata. Da se daska ne uvija, osigurao ju je s leđa dyjema priječkama, no one su davno ispale, jer je željezne eksere kojima su bile pričvršćene preglodala rđa. Ne vidi se kako je slikar izveo crtež na pripravljenu podlogu, da li prije pozlate iglom ili nakon nje perom. Za ruke i lica upotrebio je kao temeljnu boju tamni oker. Na njega je nanosio boju za meso (bijela, oker i cinober), rastanjujući je od osvijetljenog prema zasjenčanom, laćao se zatim pera, te je vrlo razbijeljenom, istom bojom, dovršavao modelovanje paralelnim linijama koje su se prilagođavale formi tijela. Upadljivi su tanki prsti na rukama svetitelja s njegovanim noktima. Slikar je još izmodelovao koplje i držak mača, a sve ostalo (odijelo) riješio je sasvim plošno. Na našoj slici to se teško vidi (sl. 4), jer se ikona prevučena tamnim lakom teško snima.

Slikar je radio tempera bojama, a upotrebio je sljedeće boje pri izvođenju svog rada: bijelu (venecijansko bjelilo), tamni oker (možda umbra), crveni oker (možda pečena umbra), crveni cinober (HgS), crnu i plavu (indigo). Dakle, malo boja, koje su po svoj prilici kupljene u Mlecima. Upadljivo je da ne upotrebljava zelenu boju. Po završetku rada prevukao je majstor sliku dosta tamnim i vrlo lošim lakom, koji se na nekim mjestima skupio u kraste (opaža se naročito na licima kao tamne pjege) koje se bez opasnosti po sliku

Sl. 4 Sv. Đorđe slikara Jovana Mangafe iz 1620. g.
(Srpsko pravoslavna crkva
u Busovači)

ne mogu skidati. Lak je na plavoj boji indiga pod hemiskim procesom potpuno potcrnio povukavši za sobom i gornji sloj plave boje; no i na okerskim bojama vrlo je potamnio. Na našoj slici (sl. 4) vidi se to crnilo laka najbolje na prsnom oklopu i kaciglje gdje je lak ostao netaknut, dočim je na drugim dijelovima slike djelomično skinut (segment neba, lica, osim krasta, svici itd). Sastav laka nije lako utvrditi, ali je vjerojatno napravljen ukuhanjem lanenog firnisa ili ulja s kalofonijem (pe-gula) ili nekom vrlo otpornom smolom. Lak je neobično otporan i prema kraćem djelovanju jakih alkohola.

Iako je daska bila vrlo vješt sastavljena od dva komada, a osim toga je sastav utvrđen i gvozdenim klincima, ipak je on popustio u toku vremena što se osjetljivo pozna, naročito u gornjem dijelu slike. Zasad u tome ne prijeti slici opasnost daljeg pucanja sastava, ali bi se na njoj morala uskoro izvršiti konzervacija: skinuti stari lak i prevući je novim i osigurati dasku stegama da se dalje ne rastavlja. Sitnijih oštećenja ima tu i tako još po slici, no nisu od bitnog značaja.

Kako i ova ikona, kao i ona grešnog Andreja, pretstavljuju za našu kulturnu prošlost prvakalna djela, bilo bi potrebno prenijeti ih obje na sigurnije mjesto, zasad u Travnik, jer pripadaju srpskoj pravoslavnoj opštini u tom gradu. Sad se nalaze u pravoslavnoj crkvi u Busovači.

Sudeći po dobrom crtežu glava i prsta slikar Jovan učio je slikanje i kod nekog slikara zapadne škole.

Što se tiče imena samog slikara ono mi je dosad nepoznato. Nisam ga još sreo ni na kom djelu, ali sudeći po tome što slikar naročito ističe svoju signaturu, bio je poznat i tražen ikonopisac, te se možemo nadati da će se unašoj Republici naći još koje njegovo djelo. U signaturi se vidi iznad krajnjih slova prezimena oznaka skraćenice (sl. 5) iz čega bi se dalo zaključiti da u prezimenu treba između slova fi i u umetnuti još jedno, dva ili više slova.

Sl. 5 Signatura slikara Jovana sa ikone Sv. Đorda iz Pravoslavne crkve u Busovači

MADONA SA VITOVLJA

Vitovlje je visoravan, udaljena nešto preko 20 km sjeverozapadno od Travnika, dosta gusto naseljena, poznata u tursko vrijeme kao mjesto za okupljanje vojske koja je operirala prema Jajcu, a kasnije prema Banjaluci i dalje. Na istočnom kraju visoravnji je selo Dukati, a jedan km zapadno od njega, srpsko pravoslavna crkva, Paroh travnički g. Sveti Zečević ljubazno mi je svratio pažnju na jednu neobičnu ikonu u toj crkvi, na kojoj je zapazio tragove nekog talijanskog zapisa i čiji opis niže donosimo.

Kompozicija ove Madone leži u osnovi stare vizantiske ikone zvane »Jeleusa« ΕἜλεσσα ili »Umiljenije«, kako su je Srbi zvali Pa i u samom crtežu ima još vizantiskih tragova (linija obrve i nosa kod obe glave, nabori maforija na glavi Madone), kakvih ćemo naći kod talijanskih slikara potkraj XIII vijeka, na pr. u obe crkve sv. Franje u Asizi, na slikama koje se pripisuju slikaru Ćimabue (Cenno di Pepe, zvan Cimabue (oko 1240–1303) na kojima ćemo vidjeti i debeljuškaste naduvane forme ruku, nogu i lica, kao i na ovoj našoj slici. Međutim, zbog dobrog crteža glava, ruku i nogu, poznavanja anatomije i tvrdog i jakog modelovanja moramo postanak ove slike pomjeriti na mnogo kasnije vrijeme, potkraj ranog Renesansa, kad su cvale provincijske škole Sijene, Ferare, Padove, Bolonje i druge gornjoitalijanske, sa umjetnicima osrednje vrijednosti, koji su se vratili ponešto vizantiskom maniru, naročito pretrpavanju slika zlatom: Bonazija (Bartolomeo Bonasia, + 1527), Bonfilji (Benedetto Bonfigli, + 1496), Bon-

sinjori (Francesco Bonsignori, 1455–1519), Di Đovani (Bennvenuto di Giovanni 1436–1518) i dr.

Pod njihov uticaj su pali i grčki slikari koji su radili u Italiji, naročito Kričani, a i talijanski manje vrijednosti koji su kao Kričani radili čisto zanatski mnoštvo raznih tipova Madona i drugih ikona, određenih za široke slojeve naroda i izvoz. Toj sredini i vremenu pripada i ova naša ikona koja je izrađena po ugledu na neku tada poznatu, glasovitu asišku Madonu. Da li ta i danas postoji, nisam tragao.

Sika je izrađena na jelovoj daski, veličine 46,3 : 62,7 : 2, 1 cm. Daska je sastavljena od dva dijela. Veći dio je širok 37,7 cm, a manji 8,6. Pored lijepljenja kazeinovim tu'kalom majstor je užu dasku zakovao uz veću i sa tri željezna klinca na vješt način, koji sam opisao na drugom mjestu⁴. Da se ne povija, majstor je udario s leđa daske dvije priječke, no one su davno istrulile i otpale, a tragovi od po pet klinaca koji su se od rde raspali poznaju se. Poznaju se i na licu slike, jer je daska saslušavanjem smanjila svoju debeljinu, što gvozdeni ekseri nisu mogli pratiti i pojavili su se kroz temelj i boju, no srećom nisu oštetili samu slikariju. Kako su oni prvobitno bili povrnuti, ne bi se smjeli kod ev. konzervacije vaditi,⁵ jer se ne bi moglo izbjegći oštećavanje same slike. Prije prevlačenja temelja po daski, slikar ju je prelijepio platnom sitnog no čvrstog tkiva. Zatim je udario uobičajeni temelj, premazao ga crvenkastom pod-

⁴ Mazalić: Slikarski materijal starih ikonopisaca, Gl. Z. muz. 1934, str. 123 sl. 1

⁵ Isto tamo, str. 124 i sl. 2.

Sl. 6 Asiška madona sa Vitovlja kod Travnika (detalj)

logom za primanje zlatnih listića i izveo iglom crtež dosta dubok, tako da se on i danas pozna, ispod pozlate i boje, što se vidi i na našoj slici (sl. 6) naročito po rukavu desne ruke i kuku Madone. Zatim je izveo pozlatu listićima pravog zlata, veličine 5 : 6 cm. (pozlaćena je samo pozadina iza figura, a ne cijela daska, kao kod srpskih slikara istog i kasnijeg vremena, koji su radili u Bosni i Hercegovini.)

Madona je prikazana sjedeći, s malim Isusom na krilu. Obgrila je dijete objema rukama kao i ono nju. Zabacila je nešto unatrag maforij na glavi i desnom ramenu, dok je lijevu stranu maforija prebacila preko koljena, tako da mali Isus sjedi na njemu. Maforij je crvene boje, opervažen išaranim, dosta širokim zlatnim porubom. Haljina Madone je maslinastozelene boje koja je gotovo pocrnila. Isus ima na sebi zlatan hiton. Ispod njega vidi se mali dio košulje. I hiton u Isusa i maforij u Bogorodice imaju neprirodno mnogo nabora. Ispod zabačenog maforija na glavi Madone vidi se mali dio neke kape, no ona nije grčka, Kosa u Madone je bijedo-kestjenjasta sa razdiokom posred glave. I u Isusa je kosa iste boje, samo grgurava. Goli dijelovi tijela (lica, ruke i noge) imaju kao podlogu tamni oker koji je prema svjetlijim dijelovima rastanjivan dodavanjem bijele boje i tako postizavano jako modelovanje koje je još pojačano paralelnim tanjim i debljim bijelim šrafama na krit-

ski način (Ako dodamo još ovome da u očima figura nema odbljesaka svjetla, (Glanzlichter), a to je način rada, karakterističan za vizantiske slikarstvo, onda možemo s dosta sigurnosti pretpostaviti da je i ova naša slika rad nekog kritskog slikara, koji je radio u Italiji, posvoj prilici u samoj Veneciji, gdje je bio i poznat tip ove Madone).

Vjerovatno je ova slika imala pridnu i signaturu majstora, no donji dio slike je prepravljen, kako ćemo vidjeti, pri čemu je signatura mogla stradati.

Nimbusi u Isusa i Madone označeni su samo puncom, većim i manjim kružićima. Slikar je povukao oko slike uz rub daske okvir crvenom bojom koji je naknadno prevučen crnom i ukrasio ga s unutrašnje strane. Do nimbusa Madone vidi se trag ranijeg natpisa M—P, no ne vidi mu se s desne strane nastavak ΘΥ. U desnom gornjem uglu može se još uvijek dobro pročitati prvobitni naslov slike izveden crvenom bojom iako je namjerno istriven »La beatissima vergine d'Assisi«. U našoj slici (sl. 7) vidi se faksimil toga natpisa, (slova t i v podvostručena!). Prema tome slika koju opisujemo je kopija neke poznate asiške Bogorodice, no vjerovatno nije direktna kopija. Možda je načinjena samo u formi i siže u one, a to bi se moglo ustanoviti samo upoređenjem. Po svoj prilici radio ju je neki kritski slikar, negdje u Italiji za katoličku klijentelu, otkuda je preko naših trgovaca dospjela u Sarajevo kao pravoslavna ikona, razumije se nešto dotjerana, prvenstveno brisanjem, talijanskog natpisa.

Za izradu slike, pored ostalog, upotrebio je slikar sljedeće tempera boje: bijelu (mletačko bjeđilo, olovno), svijetli oker, tamni oker, crveni oker, zelenu (bakarni acetat), crvenu (grimiz, κριμές) crnu i zlatnu (musivno zlato) kojom je izrađen Isusov hiton. Po svršetku rada slikar je provukao sliku dosta gustim i tamnim lakom, uglavnom rđavim.

*

Potkraj prve polovine prošlog vijeka ova slika nalazila se u pravoslavnoj crkvi sv. Mihajla u Travniku, zapravo u zaseoku Grahoviku, gdje se i sad zna za mjesto te crkve. Vjerovatno da je ta slika imala u spomenutoj crkvi neki značaj i da je bila počađavila i inače već po spoljašnosti postala neugledna, dok se našao pobuđenim travnički trgovac Marković da je tada »obnovi«, no bilo bi svakako bolje da je nije nikako dirao. »Obnova« se sastojala u ovome: slika je vjerovatno oprvana nekom tekućinom, zatim preko slikanih nimbusa

LA BEATISSIMA VERGINE
D'ASSISI

Sl. 7 Prvobitni natpis na ikoni Asiške madone

ukovani klinčićima metalni (posrebreni bakar), a isto tako preko golih dijelova ruku i nogu kod obje figure, čime je ruiniran temelj slike po konturnama tih dijelova, kako se vidi i na našoj slici (sl. 6), koja je snimljena bez tih okova. Kasnijim čišćenjem, odnosno usvjetljavanjem tih okova na ikoni, što se događalo najmanje jednom u godini, oštećavao se lak u njihovoј neposrednoј blizini i čitavo lice u Isusa. Poslije udaranja okova pozvan je neki slikar da dovrši »obnovu«. On je najprije napisao pored glava novi natpis „**МТР БЖИДА**“ a onda je pokrio bijelom bojom sliku pridnu oko 2,5 cm visoko, zatim taj bijeli pojednostavio sa strana plavom bojom i u sredini pojasa izradio krst, ukrasivši ga lozastim ornamentom. Na prazna polja s lijeva i desna ispisao je slijedeći zapis: „**ГІО ІКОНІС ОБРАЗЪ ПРЕСВАТЫЯ ВОГОРОДНИЦЫ. ОБНОВИ Г.**

Јосифа Марковића. Тр. Травнички за здравље цркавог дома Свога. лета. 1849. Ген. 26.“

Tome travničkom trgovcu nisam našao drugih tragova u Travniku. Kako je gore rečeno na našoj slici (sl. 6) ne vide se metalni ookvi jer su skinuti a ni zapis u donjem dijelu ikone, jer nije snimanjem obuhvaćen.

Kako je slika stigla na Vitovlje, nije teško odgometnuti. Govorili smo o tome ranije kod slike »Deisis« grešnoga Andreja. Pri podizanju pravoslavne crkve u Travniku, odnosno Grahoviku, sarajevska srpska pravoslavna opština poklonila je niz njoj nepotrebnih starih ikona toj crkvi, a kada je mnogo kasnije podignuta pravoslavna crkva na Vitovlu, onda je srpska pravoslavna opština u Travniku poklonila njoj svoje stare nepotrebne ikone, među njima i ovu asišku Madonu, koju je ona dobila iz Sarajeva.

ČETIRI BOGORODICE

U XVII i XVIII vijeku Sarajevo je slovilo kao najjači trgovački emporij u zapadnom dijelu turškog carstva. Njegov bezistan bio je nadaleko čuven svojom robom za Zapada i Istoka. Trgovci su imali svoja zastupstva u Trstu, Veneciji, Jakinu, Beču itd. Naročito s Venecijom bile su vrlo žive trgovačke veze ne samo trgovaca manufakturista već i kujundžija, zlatara, knjigovezaca, slikara, krznara i drugih. Veliko bogatstvo, koje se ovdje, u Sarajevu, nagomilavalo, imalo je i dobrih i loših strana. Nisu se bogatili samo Turci već i hrišćani. Izraz toga trgovačkog kapitalizma na hrišćanskoj strani bio je veliki razvoj crkvenog slikarstva. Mi danas poznamo desetinu slikarskih imena toga vremena i stotine i stotine ikonografskih radova koji su nastali u Sarajevu od dobrih, po kvalitetu, do najboljih i najskupocjenijih. Od pojedinačnih do čitavih ciklusa. Od onih, radenih u duhu tradicionalnog srpskog slikarstva, do ikona, radenih pod raznim uticajima, počevši od talijanskog Renesansa pa do kićenog Rokokoa. No sve to nije bilo dosta bogatim Sarajljama. U Trstu i Mlećima, naročito ovim potonjim, viđali su oni nekih neobičnih, gospostvenijih ikona. U dodiru sa trgovcima Grcima, koji su živjeli u Mlećima oko grčke crkve sv. Đorda, gdje su se okupljali i njihovi slikari, naročito Krićani, imali su Sarajlige prilike da vide i radove ovih, te najprije kroz poklone, a kasnije i kupovinom, vjerovatno i radom tih grčkih slikara u samom Sarajevu, punili su svoje kuće i tom umjetnošću, koja se, uostalom, plaćala teškim zlatom, a kad bi došlo vrijeme da steknu neki zagovor crkve za život na onome svjetu, okivali bi te ikone u skupocene okvire kod sarajevskih zlatara i poklanjali crkvi, onoj staroj na Varoši. Tim putem, mislim trgovačkim, uvukle su se u pravoslavne kuće i mnoge strane ikone, koje ni nisu pravoslavne, ali kao neobične, uživale su glas velike vrijednosti, starine, a često i čudo-

tvorstva. Veliki broj ih je propao čestim požarima Sarajeva, kada su nestajale stotine i stotine kuća. Mnoge su modernizovanjem života bačene na tavane ili rasprodane u bescijenje. Tako su i propadale, a često i nestajale iz naše sredine. Ali zahvaljujući srećnim okolnostima, našlo se u to doba i kod nas ljudi koji su volili starine, domaćih kolekcionara, u čijim zbirkama ih i sad nalazimo. I ove četiri stare slike, koje prikazujemo u našem članku, potiču iz privatnih zbirk.

Bogorodica s panagijom. Pseudokritski rad nekog talijanskog slikara, rađen pod uticajem škole, poznate slikarske porodice kritskih slikara Rico. To se vidi po očima bademastog oblika, po crtežu ruku u Madone, obliku usana, nosa i uha u matere i djeteta, po slogu maforija oko glave Madone, cvjetićima po haljini djeteta itd. (sl. 8). Slikar je pokušao da oponaša Krićane, pokušao je da napravi, razumije se u trgovačke svrhe, pravoslavnu ikonu i uspio bi da ga nije izdala samo jedna malenkost, a to su bijele tačke na zelenicama očiju (glancliheri, grčki: psimities leptes), koje se nisu upotrebljavale u staroj pravoslavnoj ikonografiji. Pa i onaj panagijar u rukama Madone (sl. 8) nije ništa drugo nego katolički skapular. Zato ga je neki konzervativniji pravoslavac, vjerovalno i sam u nedoumici, šta mu je to, dao prebojiti, no mi smo ga opet iznijeli na svjetlo. Boja mesa na toj slici izvedena je na zelenkastoј pozadini (stara srpska i vizantijska škola, kritska i ranorenensanska). Utisak boje mesa je svijetlo-roza (ista škola). Boje odjeće iste su kao u Madona poznatog kritskog slikara Andrije Rico: maforij tamno-prljavo-crven (krimizi boja), grčka kapa u Madone, pod maforijem, zelena, bijelo-prutasta; hiton zelen. Haljina u Isusa je bijela, sjenčena prljavo-zelenkasto, posuta crvenim cvjetićima, himatij crven (cinober), pojednostavljeno s crvenim prugama. Porub na plaštu madone išaran je puncom

na zlatnoj podlozi. Na panagijaru prikazan je tip ikone »Umiljenje«. Andeli lebde na oblačićima, prekrštenih ruku. Njihova odjeća je naizmjenično crvena i svjetlo smeđa. Pozadina slike je zlatna (lističi), a nimbusi uparani u pozadinu rafijetom i puncom prije nego je ona pozlaćivana.

Slika je rađena tempera, bojama na daski tvrdog drveta, neodređene vrste, veličine 76 : 64 : 2 cm. S leđa ima tri ukovane priječke da se ne uvija. Dobrom posmatraču neće izbjegći iz vida jedva još primjetna signatura na toj strani s kukastim, grčkim krstom u sredini. Signatura je latinska: 1711 + S. V. Moglo bi se pomisliti da ono S. V. znači SANTA VIRGO ali kako se uz VIRGO daje epiteton BEATA, a osim toga bilo bi i besmisla poznatoj slici davati s leđa natpis, odbacićemo tu pomisao. U signaturi je druga oznaka. Možda ime slikara. Slika je vrlo dobro očuvana. Lijevi andeo i desno rame Madone, loše su popravljeni.

Madona slikara Nikole. Ova mala Madona pravi je raritet: mjesto grčke kape ili talijanskog vela pod maforijem, madona nema ništa, već gусте uvojke tamno-kestenjaste boje. I ona i dijete pravi su južno-talijanski tipovi i nemaju nikakve veze s pravoslavnim ikonama ove vrste. A gle slučaja! Dok je gore opisanu ikonu, pravoslavnog tipa radio slikar koji nije bio pravoslavac (kako se to vidi po signaturi i onim bijelim tačkama u zenicama očiju), dotele je ovu, gotovo sa svim katoličku ikonu radio slikar pravoslavac, Grk. I stoljećima je bila u pravoslavnoj kući u Sarajevu! Zapao je bio ovaj slikar pod prejak uticaj zapadne, talijanske škole. Otuda ta strana nota na ovoj maloj ikoni. Naročitog opisa ne treba. Iz priložene slike sve se vidi (sl. 9) Ma koliko se slikar trudio da se drži tradicionalnog načina pravoslavne ikonografije, nije mu polazilo posve za rukom. Vjerovatno je radio po modelu svoje figure. Nešto su mu preveć prirodne i prisne. A mnogo »božanskog« ni nema ta ljudska Madona u sebi. Slikar je i odjeću figura radio plastično, protivno pravoslavnoj, staroj ikonografiji. On zna da za sjenjenje bijele draperije upotrebni zelenkaste i plavkaste tonove (Isusov hiton i postava maforija u madone). Meso u sjenkama smeđe mu je boje, a u osvijetljenim dijelovima ružičasto, crnomanjastih ljudi. Maforij u Madone je tamno-crvene boje (krimizi), hiton zelen. Maforij je opervažen zlatnim prugama. Himatij u Isusa je svjetlo-crven (odličan cinober), a hiton bijel kao i postava u ogrtaču Madone. Isusov himatij izmodelovan je srebrenim šrafama. Pozadina je bila zlatna, istačkana puncom. Nimbusi bili su uparani u pozadinu.

Slika je malih dimenzija, tek 26,5 : 19 cm. Rađena je na dasci mekog drveta, jedva dva cm de-

Sl. 8 Bogorodica s panagijarom slikara S. V. iz 1711 g. u privatnoj zbirci J. Petrovića u Sarajevu

Sl. 9 Bogorodica slikara Nikole iz 1700 g. (zbirka pisca)

bela, na dobroj gipsovoj podlozi. Dvije priječke koje su bile ukovane s leđa slike, ispalje su. Zlatno polje iza figura gotovo sasvim je propalo uslijed vlage u kojoj je ikona bila vjerojatno duže vremena. Inače same figure odlično su se očuvale, zahvaljujući dosta debeloj prevlaci laka. Sasvim na dnu slike, s lica, u desnom ugлу potpisao se slikar slovima milimetarske veličine:

χειρ Νικολαού ἔτη 1700.

Slikar Nikola pripada svakako krugu grčkih slikara što su radili u Veneciji i ovaj njegov rad donesen je u Sarajevo s te strane. Bio je u posjedu porodice Nikolić-Krečić, koja je izumrla. Sad se nalazi u zbirci pisca.

M a d o n a d o j i l j a (»G a l a k t o t r o f u z a«) Ova lijepa plava Madona tužnih očiju spada među malo dobro očuvanih i nepopravljenih starih slika iz sarajevskog posjeda. Nju je sačuvala vrlo debela naslaga laka, koji se i danas dobro drži. Slika je, vjerovatno, došla poklonom u Sarajevo već kao stara ikona, makar to bilo i u XVII vijeku, jer ona ne može od XV vijeka nikako biti mlađa. Ona ne spada u niz kritskih, poznatih tipova ikona koje su se i kasnije sve do XVIII vijek kopirale, već je original kome nema dvojnika iako je rađen po tipu, propisanom za ovu vrstu ikone. Na ovoj slici vide se na rukama Madone još jaki, možemo reći, potpuni uticaji vizantijske škole (sl. 10), koja se još i početkom Renesansa, tamo na prelazu XIV u XV vijek, održala u Sijeni, a u manjim provincijskim mjestima Italije i kod nas u Dalmaciji, produžila svoj uticaj sve do kraja XV vijeka. Uski nos u Madone, oblik očiju i oblik uha u Isusa također su tragovi te škole. Ali se na slici vide u većem dijelu i tekovine novog vremena u umjetničkom stvaranju Italije: bolji crtež glava i draperije, tačnije osvjetljenje i sjenka, prirodniji nabori odiela i rješavanje plastičnosti čitavih figura. Kroj odijela u Madone i široki zlatni porub sa imitacijom saracenskog pisma, upućuje nas na Firencu i Sijenu s početka XV vijeka, no tvrdo modelovanje i odveć plava lica vode nas u sjevernu Italiju, gdje su se u novom pravcu isticali manji provincijski slikari, ali se nisu mogli posve otresti uticaja vizantijske škole, kao Bonsinjori, Bonfiliji, Roberti, Butinone, Dela Kijeza i dr. Njihovo djelovanje koje se znalo prilagoditi u novom vremenu i staroj vizantijskoj umjetnosti više je uticalo na naše slike re koji su tamo išli na nauke, i na Grke oko crkve sv. Đordja u Veneciji, koji su nosili sobom propisane pravoslavne ili vizantijske formule, nego djelovanje velikih talijanskih slikara toga vremena. Tako su nastajale, prvenstveno u Veneciji, madone ovake vrste, a mogle su služiti i pravoslavnim i katolicima na Balkanu, kome su bile i namijenjene. Nisu ih radili samo Grci slikari u trgovačke svrhe, već i Talijani.

Boje na ovoj slici nisu one koje obično vidamo na slikama kritskih slikara. Ogtač u Madone je purpuran (boja broća s nešto cinobera), cinober

na Isusovom ogtaču je vrlo svijetlo, upravo plamti. Pozlata u pozadini figura je stara, propisana Čeninijevim »Traktatom«, sastavljena od masivnih listića pravog zlata. A podloga je sastavljena na način starijih sijenskih i firentinskih slikara, pokazujući karakteristične krakelure. Boja očiju kod figura je svjetlo-smeđa. Lica i ruke su vrlo svijetle žućkasto-roza boje, a kosa u Isusa neobično svijetla. Te boje potiskeaju nas mnogo na boje Rubenovih ženskih figura. Isusov ogtač šrafiran je zlatom.

Slika je velika 42 : 21 cm. Izrađena je na komadu drvorezbarene daske nekog starinskog sanduka za ruho. Rezbarija prikazuje ornamenat krugova koji se presjecaju na četiri kraja, ovisičen široko trakom romanske valovite loze. Komad daske na kojoj je izrađena slika bio je sigurno umetak na jednoj od strana sanduka i mogao se slobodno kretati pri stezanju i rastezanju daske. A kad je slikar ukočio dasku s leđa ukovanim prečkama, ona je prepukla po pola, ne mogući se slobodno kretati (sl. 10). Inače se slika odlično očuvala, zahvaljujući debeloj naslazi laka koji ju je pokrivaо. Taj lak je skinut, samo je ostavljen na dnu slike radi ev. studija. Slika je nabavljena 1921 u Sarajevu kao sasvim pocrnjela, na rasprodaji nečijeg siromašnog pokućstva iz nekadašnje Piruše ulice. Sad je u posjedu pisca. Nema

Sl. 10 Madona Dojilja nepoznatog slikara XVI vijeka
(zbirka pisca)

signature, ali se ona možda krije na dnu slike pod onim ostatkom tamnog laka.

Jedna varijanta Pelagonske Bogorodice. Ovoga ljeta (1953) pronašao sam u porodici Todorovića u Zvorniku jednu ikonu tipa »Pelagonitise«, čiji original je nastao negdje u Pelagoniji (okolica Bitolja) možda u XII vijeku, jer je već u XIII jedan bio toliko poznat da ga je neki srpski minijaturista toga vremena unio u jedan rukopis.

»Pelagonska Bogorodica« javlja se vrlo rijetko u našem ikonopisu. Ona po svojoj sadržim spada u red bogorodica »Umiljenija« kao varijanta. Najstarija poznata slika Bogorodice nalazila se u srpskom tetraevangeliju XIII vijeka kao minijatura (na 71 listu). Evangelje je bilo u Nar. biblioteci u Beogradu pod brojem 297 i izgorjelo je zajedno sa bibliotekom za vrijeme prošlog rata. Tip »Pelagonske Bogorodice« je vrlo vjerojatno srpskog porijekla iz okolice Bitolja.⁶ Druga po redu je freska XIV v. iste Bogorodice u crkvi manastira St. Nagoričina, treća vjerojatno iz istog vremena nalazi se u Beču na t. zv. bečkom diptihonu (mala ikonica na dasci koju Česi ubrajaju u primjerke češke gotike).⁷ Četvrti primjerak je ikona iste Bogorodice, rađena na dasci, a nalazi se u riznici crkve manastira Dečana i peti opet ikona na dasci, rad zoografa Makarija iz 1422 god.⁸ Ona češka »Pelagonitis« je po kompoziciji gotovo istovjetna sa našom u St. Nagoričinu, samo je ona njezin negativ, tj. prikazana je obrnuto (Sl. 11). Nije mi poznat više nijedan stariji primjerak te slike osim ove koju ćemo opisati, no vjerojatno da postoji još koji u našoj zemlji.

Na ovoj zvorničkoj ikoni prikazana je Bogorodica s malim Isusom na desnoj ruci dok mu ona lijevom lagano podržava desno rame. Isus je gledan s leđa s raširenim objema rukama, golim do lakata, kao da će da zagrli majku; nemirnim nogama, golim do koljena i neprirodno zabačenom glavnom unazad (Sl. 12). Bogorodica ima na sebi tamno-crveni maforij (krimez) ispod koga joj na glavi viri grčka kapa indigo boje sa lugastim osvjetljenjem. Maforij je opervažen širokom zlatnom trakom, išaranom sa pet paralelnih linija. Haljina u Bogorodice je crno plave boje (indigo) sa narukvicama i ovratnikom koji su išarani zlatom. Isus ima na sebi košuljicu svijetlo-plavkaste

⁶ Dr. A. Matejček: Češka malba goticka (Deskove malištvi 1350—1450), Praha 1938, str. 60 i sl. 45

⁷ Isto tamo

⁸ Zbornik zaštite spom., kult. Saveznog instituta Beograd, knj. II. 1951 str. 74. sl. 4. Još jedan primjerak Pelagonske Bogorodice vidio sam nedavno u Skoplju, u posjedu slikara Blažića, a čuo sam da jedan primjerak ima i Galerija slika u istom mjestu.

Sl. 11 Češka slika »Pelagonske Bogorodice« (oko 1360 g.) sa tzv. bečkog diptiha

Sl. 12 »Pelagonska Bogorodica«, privatni posjed u Zvorniku

boje, s bijelim osvjetljenjem, išaranu skupinama od po tri tačke u obliku trougaonika i skupinama od po tri listića zlatne boje. Po košuljici ima širok crveni pojas (cinober), protkan zlatnim šrafama i podržavan sa dva tregera preko ramena. S leđa mu je spao svijetlo-smeđi ogrtič, izmodelovan zlatnim šrafama. Na nogama Isus ima sandale, samo mu je lijeva spala — kako se to obično vidi na ikonama »Umiljenja« kritskih slikara. Boja golih dijelova tijela (lice, ruke, noge) izvedena je u podlozi zelenkasto-smeđom bojom koja je prema svjetlijim dijelovima osvjetljavana po kritskom načinu šrafama bijele boje koja nešto nagnje na roza. Tipovi lica Bogorodice i Isusa su tipična pojавa radionice slikara Rico. Naročito je u tom pogledu karakterističan malo pokučast nos u Bogorodice i prćast u malog Isusa. Pozadina je sva zlatna, no premažana u novije vrijeme prostom pozlatom, tako da je naslov ove ikone kao i nimbusi figura nestali no po tragovima pod sadanjim premažom, vidi se da su nimbusi bili išarani možda lozastim ornamentom izrađenim puncama i rafijetom.

Ikona je rađena na dasci tvrdog drveta nepoznate vrste, u jednom komadu, veličine 56 : 43 : 2,4 cm. Grundirana je s obje strane da se ne uvija, no još je usto dobila s leđa dvije ukovane priječke. Na licu je grund deblji nego pozadi daske. Na njemu je izведен crtež iglom, a zatim prevučena pozlata od listića pravog zlata. Na toj pozlati izvedena je slika tempa bojama od kojih su upotrebljene: bijela, crna, dvije crvene (cinober i krimezi), tamni oker, svretli oker, svijetlo-smeđa (možda sijenska pečena zemlja ili auripigment). Slikar je upotrebio i neku sivkastozelenu boju, možda zelenu zemlju (verdeterra), ukoliko nije dobio zelenkasti ton u podlozi mješanjem crne, bijele i žutog okera.

Slikar se nije potpisao niti ima na slici kakve druge signature.

Slika je po svršetku prevučena lakom karakterističnim za ikone kritskih slikara, naročito onih iz škole Rico. Taj lak ima svojstvo da pod njim boja indigo i zelena (bakarni acetat) s vremenom posve pocrni u gornjem sloju, što je slučaj i na našoj slici s indigom. Upadljivo je da slikar nije nikako upotrebljio gore spomenutu zelenu boju, kao što je nije upotrebljio na svojoj slici sv. Đordja sprijeda spomenuti slikar Jovan Mangafe. Lak na slici koju opisuјemo je svojom debljinom i gustoćom sačuvao potpuno slikariju od kvara no sam je u gornjem sloju postao mutan. Kako nisam imao pri ruci drugog sredstva, skinuo sam taj mutni sloj s glavnih dijelova slike upotrebom razblaženog alkohola. Donji sloj laka ostao je na slici čist i proziran. Istim sredstvom oprobao sam skinuti i jedan mali dio proste pozlate, što mi je pošlo za rukom, iako teže nego sa skidanjem laka, ali bez opasnosti po pravu pozlatu koju je on i zaštićavao. Na tom oštećenom dijelu pozlate vidi se da je temelj popucao zajedno s pozlatom tako da krakelure idu uspravno i vodoravno u slomljениm linijama, ostavljajući kao sliku mrežicu dosta velikih oka, karakterističnu za slike kritskih ikonografa koji su radili u Veneciji.

Ikona je došla u Zvornik prije jedno 120 godina udajom jedne Sarajke iz kuće Jovana Petrovića, tada poznatog sarajevskog trgovca. Njezin postanak teško je datirati, no ona nije nikako mlađa od polovine XVII vijeka, sudeći po stanju boja, laka i daske na kojoj je slika rađena te još u potpunoj svježini sačuvanih karakteristika škole slikara iz radionice Rico. Moglo bi se sigurošću reći da je rad iz sredine onih slikara kritske škole koji su radili u Mlecima, odakle je trgovačkim putem stigla u Sarajevo.

SVETI ĐORĐE SA LEGENDOM

U Staroj srpskoj pravoslavnoj crkvi u Čajniču, nad samom nišom (koja označava apsidu), ima sliku sv. Đorđa, koja na prvi mah privlači pažnju gledaoca samo svojim malo neobičnim okvirom, no kad se ona malo bolje osmotri, lako se zapazi inače njezina vrijednost.

Na ikoni je prikazan sv. Đorđe — kao obično gdje se iznosi legenda — tako da je u sredinu došla glavna scena u većem formatu, dok su oko nje poredane scene iz njegovog legendarnog života. U našem slučaju glavna scena pretstavlja tip ikone zvane kod nas »Đurđić« (kakva je i sprijeda opisana ikona Jovana Mangafe), ali ovdje i sa vlastitom otsječenom glavom što je najveća rijetkost kod ikonografa koji su radili u Bosni i Hercegovini. Ovo je i prvi put što vidimo u našoj sredini jednu takvu ikonografsku kompoziciju rađenu od jednog srpskog slikara. Svetkovina »Đurđica« pada u srpskoj pravoslavnoj crkvi na dan 3. novembra,

dok se zna da je sv. Đorđe proljetni svetac, a za taj dan slika se kao konjanik u borbi sa zmajem.

Naš slikar, koji se inače nije na slici potpisao, bio je, izgleda, i drvorezbar, što nije nimalo čudno. U njegovo vrijeme (XVI v.) i kasnije sve do u XVIII bolji ikonografi izučavali su uz slikanje i pozlaćivanje također i drvorezbarstvo, jer su često izrađivali sami i svoje okvire, osobito onda, kad su na istoj dasci određenoj za sliku, ostavljali i dio za okvir, koji su sami plastično ukrašavali. I u ovome slučaju slikar je tako postupio. Tablu na kojoj će izvesti sliku sastavio je od tri gotovo jednakog široke daske debljine 2 cm, tako da je dobio plohu veličine 72 : 52 cm. Od toga je ostavio za okvir s gornje i s donje strane po 6 cm, a sa strana po 4. Zatim je nivo čitave plohe koja je ostala za slikanje naročitim strugačem spustio za 5 mm niže tako da je okvir ostao za toliko viši. Pri dubljenju daske ostavio je u sredini isto toliko vi-

sok, mali, vrlo dekorativan okvir za glavnu scenu. On pretstavlja arkadu sa vodoravnim podnožjem s koga se dižu dva tordirana stupca koji na okruglim glavicama drže trodijelni luk, kakav sretamo inače na ikonografskim radovima kod nas, a i na drvenim verandama (divanhanama) starih bosanskih kuća.⁹ Iznad luka je vodoravan završetak okvirića. Ovaj mali okvir visok je 35 cm, a širok 16 cm, Veliki okvir slike ukrasio je naš slikar izdrvorezbarenim mrežastim ornamentom, kakav često sretamo u XVI i XVII vijeku na crkvenim drvorezbarijama i drugim dekoracijama. Zatim je čitavu tablu grundirao na običajan način, pošto je prije prelijepio sastave dasaka jakim platom, razdijelio preostali prostor između oba okvira za scene iz legende. Ta razdioba ispala je pričeno aljkava, jer najgori pojas scena je najširi (oko 14 cm), najdonji malo uži (oko 13), a tri unutrašnja najuža, približno podjednaka (oko 11 cm). I širina scena je nejednaka: dok su dvije srednje u najgornjem i najdonjem pojasu široke po 16 cm, dotle su ostale po 14 cm. Slikar je iza toga oštrim predmetom ucrtao glavne konture scena, a zatim izveo pozlatu listićima pravog zlata i na njoj izveo sliku tempera bojama, ostavljajući pozlatu čistu gdje mu je trebala (nebo iza figura, nimbi, ukraši odijela, mali i veliki okvir).

U glavnoj sceni je sv. Dorde u čitavoj figuri u nekoj neobičnoj kretnji pri kojoj lijeva nogu služi za održavanje stabiliteta, dok je desna podignuta na zakorak, ali je ostala mrtva i sakata (sl. 13). U desnoj ruci drži svetitelj koplje, a u lijevoj, koja je ispala preduga (lakat duboko ispod pojasa), drži vlastitu otsječenu ovjenčanu glavu i otvoren svitak sa običajnim tekstrom:

**ОИЖДАХЕ МОНІ ПОСЛТВОРНО РДБЯ
ЗОКЕВ БВЗАКОНІ НАКО ТЕБЯ РДИ ГЛАВЫ
МОЮ ВСЕКОШЕ**

Svetac je prikazan kao golobrad mladić, crne kose, sa vijencem na glavi (dosta široka pantljika). Ima na sebi preko kratkog plavog hitona zlatan išaran oklop sa zabačenim štitom na leđu. Na nogama su mu uske crvene čakšire sa plavim doljenicama. O crvenom pojusu visi veliki lijepo ornamentiran mač sa krstatim balčakom. U gornjem desnom uglu je segment neba, plave nijansirane boje, iza koga se vidi dopojasna slika Hrista koji drži u desnoj ruci otvoren svitak propisne sadržane za ovaku ikonu:

**ОИЖДАХЕ МУНИЧЕ СЕГО РДАН
ПИ ПРОСТИРНО ВЕНЧУ НЕПЛЕЧЕ**

⁹ Mazalić: Dvije stare slike, Naše starine, Sarajevo 1953 str. 76, nap. 124.

Nimbus i pozadina iza sveca su zlatni. Kako izgleda nimbus ne vidi se, jer je pokriven naknadno iskovanim nimbusom od srebra. Gornja dva ugla okvirića, iznad arkade, izbojeni su crveno, dok je cito mali okvir opisane scene zlatan. Po dnu scene ispisani je zapis:

**СІЮ ИНОУ ПЛАТИ КОСПА ІЧНЬКОВИЋЬ
ВСЕЛД ДРАВОД НІСПЕ ЗАВЕЧНИ
ПОМЕНЗ БІДДРІ ПРОСТИ ВЪ ЛІО З.П.В.**

Prelazeći na Opis malih slika moramo napomenuti da naš slikar nije dobro poznavao legendu, jer je izostavio neke događaje, a ove što nam iznosi nije poredao kako je to propisano nego ih je radio kako mu je koja padala na pamet, a zaboravio je bio scenu kojom se završava legenda tj. otsjećanje glave sv. Đorđu pa ju je naknadno pripojio uz jednu drugu scenu, kako ćemo vidjeti iz daljeg izlaganja. Neke scene ni po sadržaju ne odgovaraju ikonografskim propisima.

Prva scena legende mu je u gornjem lijevom uglu: sv. Đorđe priznaje se pred carem kao hrišćanin:

ИСПОДДА СПЫГЕ СЕВЂ ХРИСТИДНИНД

Svetac golobrad mladić crne kose, s nimbusom, stoji pred carem ispružene desne ruke prema njemu, dok lijevom pridržava crveni plašt prebačen preko plave tunike, opervažene pridružni zlatnim resama. Car sa zatvorenom krunom na glavi u plavom divitisiju, sjedeći u tronu, ispružio je obe ruke prema njemu. U cara je prosijeda kraća brada. Iza njega su dva dvorjanina. U pozadini se vidi arhitektura crvenkaste boje i zlatno nebo.

Nastavićemo dalje sa scenom koja je ispod ove i proslijedićemo opis daljnijih scena idući prema dole pa okolo, kad već slikar nije sam odredio poredak tih scena po nekom pravilu.

Druga scena prikazuje mučenje sveca na kotaču

ПРИПЕЗАПС СПИГО НДКОЛО ...РОБИШЕ ПЕЛО ЕГО

Dvojica mladih golobradih ljudi crne kose, prikazani u dobroj kretnji, pritežu sv. Đordja konopcem na kolo koje je učvršćeno na nekom jakom postolju. Sv. Đorđe leži savijen po gornjem rubu kotača, gol, sa plavim perizonom oko bedara. Lijevi krvnik ima kratku ljubičastu tuniku opervaženu zlatnim porubom i uske crvene čakšire. Drugi ima kratku plavu tuniku, isto tako opervaženu zlatnim porubom i uske plave čakšire. Obojica imaju na nogama kratke čizme. U pozadini je zid plavkaste boje sa par jednostavnih šara. Nebo zlatno.

Sl. 13 Sv. Đorđe iz 1574 godine, ikona u staroj crkvi u Čajniču

U trećoj sceni prikazuje se svetac u užarenoj peći.

Пълни сътъ гори

Sv. Đorđe stoji uzdignutih ruku u okrugloj peći sličnoj kazanu. Peć je plave boje. Iz nje buju plamenovi. Svetac je odjeven kao u prvoj sceni. Iznad njega se vidi andeo raširenih ruku. Desno stope tri mlada golobrada čovjeka, crne kose, u pozicijsku (uzdignute ili ispružene ruke).

Četvrta scena prikazuje sv. Đorđe kako oživljava mrtvaca.

Сътъ дескраще мртваго ѿ гробу

S desna se vidi, stojeći u sarkofagu plavkaste boje, prosjed čovjek umotan u mrtvačke povoje, kako otvorenih očiju. Pred njim stoji sv. Đorđe uzdignutih ruku. U pozadini iza sv. Đorđa vidi se zid crvenkaste boje sa jednostavnom dekoracijom (krug sa dvije spirale sa strane) i zlatno nebo.

U petoj sceni vidi se kako Isus posjećuje sv. Đorđe (natpis nečitak). S desne strane kleći светац. Pred njim stoji Isus i blagosilja ga desnom rukom. Isus ima crveni hiton preko koga je prebacio plašt plave boje. Iza figura vidi se zgrada plavkaste boje sa tamno-crvenim krovom.

Šesta scena prikazuje oživljavanje seljakovog vola.

Сътъ дескраще вола гро.

Sv. Đorđe stoji s lijeve strane sa uzdignutom desnom rukom dok lijevom upire prema volu koji stoji pred njim. Pored vola je mlad golobrad seljak, golih ruku do ramena. Kosa mu je crna i dosta neuredna. Na ovu sliku dole desno, nadovezao je naš slikar novu scenu (smatraćemo je sedmom): desno sprijeda vidi se prikazan u dobroj kretnji dželat, izmahnutog mača u desnoj ruci, dok lijevom pridržava korice. Pred njim pada ničice sv. Đorđe. Njegova otsječena glava leži na zemlji (slika je na ovom mjestu vrlo nejasna, pa možda i nije glava na zemlji). Lijevo, opružena na stjeni leži carica, mrtva, s krunom na glavi, prekrštenih ruku na grudima. Carica ima preko plavog hitona crvenu granacu. Dželat je mlad čovjek, golobrad, crne kose. Nosi plav, kratak hiton, uske crvene čakšire, bijele umotače oko nogu i preko hitona crveni sagion koji se sav zapečao od nagle kretanje dželatove. Svakako je ovo najbolje crtana i slikana figura na ikoni koju opisujemo.

U osmoj sceni trebalo bi da se vidi po pravilu obaranje idola, što i natpis veli:

Сътъ идоли искришъ ръзори

ali naš slikar prikazuje nam tu sv. Đorđa kako je uhvatio lijevom rukom cara, koji se zavalio u tronu, za njegovu dugu bradu i bije ga nekim predmetom, koji drži u izdignutoj desnoj ruci. Predmet naliči na topuz. Car ima krunu na glavi i crveni divitissij na sebi. Iza sv. Đorđa vide se djelomično dvojica dvorjana od kojih je jedan digao ruku u vis. U pozadini je zid crvenkaste boje i zlatno nebo.

Deveta scena treba da prikaže kako je carica prešla na hrišćansku vjeru:

Броод црца.. хад и пр.дес къ...омъ

Sv. Đorđe stoji dignute desne ruke prema carici koja je ispružila obje ruke prema njemu. Carica ima na glavi otvorenu carsku krunu. Odjevena je u dugu plavu haljinu sa crvenom granicom preko nje, uhvaćenom pod vratom okruglom agrafom. U pozadini je zid plavkaste boje sa dvije visoke kule sa strane koje su blijede crvenkaste boje. Nebo je zlatno.

Deseta scena prikazuje kako sv. Đorđe ispija otrov.

Напади юл сътго ѿ трооди и чирин¹⁰

Ispred neke visoke zgrade ljubičaste boje sijed čovjek, kratke brade, u crvenoj tunici sa ljubičastim haljetkom preko nje i prebačenim plavim plaštem digao objema rukama bocu sa dugim uskim grlom, držeći je vodoravno. Grlo boce je u ustima sv. Đorđa koji stoji pred vračem skrštenih ruku preko trbuha. S leđa ga drži vojnik s kalpakom na glavi. Pozadi je zid svjetlo ljubičaste boje i uz njega s desne strane visoka kula plavkaste boje.

U jedanaestoj sceni prikazano je navlačenje užarenih čizama svecu na noge.

Абашъ сътго бъ сопоги

Sv. Đorđe leži na zemlji bez plašta. Jedan dželat u ljubičastom hitonu golih ruku do ramena drži uzdignutu desnu svečevu nogu koja je gola do iznad koljena, dok mu drugi dželat u crvenom hitonu s crvenom kapom na glavi i uskim plavim čakširama na nogama, natiče nešto nejasno na nogu, držeći u desnoj ruci kliješta, a u lijevoj čekići. U pozadini desno vide se stijene, a lijevo zid ljubičaste boje.

U dvanaestoj sceni prikazuje nam slikar mučenje sv. Đorđa, trganjem živog mesa s njega. Natpis nad ovom scenom je oštećen i može se pročitati samo početak:

Помесише сътго и ...

¹⁰ йајк = staroslav., lijek

Svetac go, samo sa perizonom oko bedara, obješen je za ruke o vješala, a dvojica dželata sa nekim zubatim spravama kao da mu rastrzavaju meso. Po koži mu se vide rane. Lijevi dželat ima na sebi crvenu tuniku, uske plave čakšire i tamno žute čizme. Desni ima kraću zelenu tuniku, plave uske čakšire, smeđe čizme i crvenu kapu na glavi.. U pozadini je zid plave boje, jednostavno išaran sa visokom kulom s lijeve strane. Kula je svjetlo-ljubičaste boje, tle zeleno, nebo zlatno.

U trinaestoj sceni vidi se tovarenje velikog kamena na sv. Đordja.

□БЛОЖИШЕ КАМЕНЬ НД СТВОГ РІБЛІЯ

Svetac svezanih ruku ispred sebe kao da sjedi u nekoj maloj kuli koja je sprijeda otvorena. Kula ima poligonalnu kupolu. Dva dželata tovare svecu na leđa povelik mramorni blok blijedo crvenkaste boje sa tamnjim crvenim žilama. Desni dželat ima kratku zelenu tuniku, uske čakšire iste boje i žućkaste čizme. Golih je ruku. Lijevi ima kratku, ljubičastu tuniku, uske zelene čakšire i žućkaste čizme. U pozadini vidi se zid plavkaste boje. Nebo je zlatno.

U izvođenju slikarije naš slikar upotrebio je sljedeće boje: bijelu (olovno bjelilo bazno ugljeno kiselo olovo), auripigment (arsenov sulfid), crveni cinober (HgS), neku tamno crvenu boju nepoznatog porijekla, možda broć, ljubičastu nepoznatog porijekla, vjerovatno mješavina plave i one tamno-crvene, plavu (indigo) i crnu.

Na drugom mjestu sam govorio o tretiranju legende o sv. Đorđu kod naših ikonopisaca¹¹ i ovdje se neću da osvrćem na ikonografske propise u vezi s tim, ali je lako zapaziti iz prednjeg izlaganja da je naš ikonopisac bio slabo upoznat i s legendom i sa njenim prikazivanjem u slikama. On ne zna da se radi o caru Dioklecijanu da je carici ime Aleksandra, врачу Aleksije, seljaku Glikerije

Što se tiče samog slikarskog rada vidi se da slikar nije vješt u prikazivanju klasične ikonografske arhitekture ni njene boje, crtež figura mu je težak i nevješt, ali ponegdje iznenadi dobro shvaćenom i prikazanom kretnjom neke figure. Sve su mu muške figure mladenačke, golobrade i crne kose, osim cara i врача, i sve su jednakе fizionomije. Iz svega se osjeća kao da je naš slikar bio samouk ili vrlo mlad kad je radio ovu sliku. On i kao tehničar nije bio još na potreboj visini. Boje su mu dosta teške i sirove. Ali je imao urođenog smisla za kolorit. Slika u cjelini baš po tome je vrlo privlačna.

¹¹ Mazalić: Sv. Đorđe na starim ikonama u Sarajevu, Gl. Zem. m. 1935.

Zanimljivo je da naš slikar upotrebljava u zapisima i natpisima dva oblika za slovo d: **д, д**

tri znaka za slovo t: **т, т, т**, dva za v: **в, в**

Upotrebljava pba poluglasa: **к и к** i razne akcente bez reda gdje mu padne na pamet. Piše Georgije sa jatom: **Георгиј**

Na jednom mjestu upotrebio je grčkoksi mjesto našega sv: **ζοή**

Izgleda po svemu da je naš slikar bio rodom iz Čajniča, Goražda ili najbliže okoline, gdje se u to vrijeme radilo mnogo na pisanju knjiga, radila donedavno štamparija, a crkva u Čajniču i Goraždu bile na daleko poznate. On je bio savremenik Longina i Strahinje tada poznatih slikara. Šteta je što nije unio u zapis i svoje ime. Selo Dravoda koje se tamo spominje, danas ne postoji. Možda je i pogrešno upisano. Iza Dravoda stoji nerazumljiva riječ »ните«. Izgleda da ona pripada onome Dravoda pa bismo dobili Dravodaniste odnosno Dravodanište. Napominjem da kod Čajniča ima selo Dragovići i Dragolji.

Slika je uglavnom očuvana. Prepukla je po stavu dviju dasaka no ta pukotina nije nanijela bitne štete. Da bi se održala slika dalje, crkveni odbor dao je u nedavnoj prošlosti da se po originalnom okviru udari prost okvir. Ovaj je kako se vidi na našoj slici (13) pokrio sa uspravnih strana potpuno stari okvir.

Bilo bi svakako potrebno da se ova vrijedna slika što skorije podvrgne konzervaciji.

Spomenute stare slike kao i množina drugih po privatnim, crkvenim i državnim zbirkama nisu još od narodnih vlasti evidentirane ni pregledane u svrhu konzervacije osim vrlo malog broja koje sam ja usput pronašao i predložio da se stave pod zaštitu. Napominjem da su umjetnička slikarska djela najjači izraz kulture jednog naroda i da su to djela koja najlakše propadaju zbog svog krhkog materijala, i da se u svim kulturnim zemljama vodi prvenstveno o njima briga. Stalno se nadziru i u pogledu ugroženosti i u pogledu stanja. Naročito je ta briga usredsređena na djela starih majstora kojih i mi u Bosni i Hercegovini imamo znatan broj, ali, eto, nismo o njima vodili dosada potrebnu pažnju zbog nekih objektivnih poteškoća koje se mogu otkloniti i moraju se otkloniti, jer mi ne možemo ostaviti spomenuta djela dalje bez nadzora. Tu u prvom redu dolazi osnivanje solidne konzervatorsko restauratorske radionice, potrebne prostorije i intenzivan rad na terenu, koji je, zahvaljujući sad već sretnijim okolnostima, ušao sa uspjehom u svoju početnu fazu.

RÉSUMÉ

C'est la description de quelques vieilles icônes que l'auteur découvrit en faisant revue — en vue de conservation — des collections des tableaux d'église dans les églises de province et dans quelques collections particulières. Parmi ces tableaux se détachent l'image »Deisis« de l'année 1654, oe-

uvre du peintre Andrija (tableau 1), le tableau de Saint George, oeuvre du peintre Jovan de 1620 (tabl. 4), la Madonne au »panagiar« de 1710 (tabl. 8), la Madonne du peintre Nikola de 1700 (tabl. 10), et la Vierge qu'on est convenu d'appeler de Pélagonie, peut-être du 17 ème siècle (tabl. 12).